

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה, שכאשר הציבור צריך להקריב קרבן הוא צריך להיות 'לרצונם'. במדרש למדו ממילה זו, שבניגוד לאדם פרטי שאם אינו רוצה להקריב את הקרבן שמחוייב בו כופים אותו להקריב, את הציבור לא כופים. מה המשמעות של הבאת קרבן בכפייה? בפשטות כופים כי חשוב שהסדר החברתי יישמר. עם זאת, המפרשים העלו מספר אפשרויות, הנותנות גם משמעות הלכתית למצווה, ולא רק חברתית:

א. תירוץ ראשון כתבו חלק מהאחרונים, בהתבסס על דברי הרמב"ם (גיושין ב, כ). הרמב"ם כתב, שהסיבה שכפייה לתת גט מועילה למרות שצריך גט מרצון היא, שאדם ששומר מצוות באופן כללי לא רוצה לעשות נגד רצון התורה המורה לתת גט. רק בגלל השנאה לאשתו הוא מסרב, ובאמצעות הכפייה כוח יצרו נחלש, והוא נותן את הגט ברצון. הוא הדין במקרה זה, האדם רוצה לקיים מצוות והכפייה רק מורידה את כח היצר המונע ממנו לקיימן (ועיין בשו"ת אפרקסטא דעניא ב, קב), ובלשונו:

"מי שלא רצה לגרש, בית דין בכל מקום מכין אותו עד שיאמר רוצה אני, ויכתוב הגט והוא גט כשר, ולמה לא בטל גט זה? מאחר שהוא רוצה להיות מישראל, רוצה הוא לעשות כל המצות ולהתרחק מן העבירות ויצרו הוא שתקפו, וכיוון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני כבר גרש לרצונו."

ב. המהר"ם חביב (יום תרועה ראש השנה, כח) העלה אפשרות נוספת מחודשת, שמכיוון שהכופה את החוטא מתכוון לצורך מצווה, גם אם המוכה לא מתכוון לעשות מצווה והוא מקיים רק בשביל שיפסיקו להרביץ לו, כוונת המכה מספיקה. לשיטתו, כדי שהכפייה תועיל, צריך שדווקא יהודי יכה את החוטא.

ג. החזון איש (סוף טהרות) ביאר, שמכיוון שהיחיד נחשב כחלק מכלל ישראל ("וכל ישראל כגוף אחד"), גם אם אדם מסויים באופן פרטי לא מתכוון לקיים מצווה, מכיוון שעם ישראל בצורה כללית כן מתכוון לקיים את המצוות, אז הוא נבלע בתוך הכלל, והמצווה כאילו נעשתה עם כוונה. לשיטתו, אפילו לא צריך שיהודי יכה את החוטא אלא די בגוי.

בעקבות המדרש המורה שיש לכפות אדם להקריב את הקרבן שהוא חייב בו, נעסוק השבוע בשאלה מתי מותר לכפות אדם לקיים מצווה. ראשית נראה האם יש הבדל בין מצוות עשה ולא תעשה, ודאורייתא ודרבנן. ולסיום נעסוק במחלוקת האחרונים, מי מוסמך לכפות על המצווה במקרה שיש צורך בכך.

כופים על המצוות

כאמור, המדרש כותב שניתן לכפות אדם להקריב קרבן. הגמרא במסכת כתובות (פו ע"א) מרחיבה עיקרון זה וכותבת, שלא רק בקרבן הדין כך, אלא גם המסרב לעשות סוכה או ליטול לולב כופים אותו שיקיימם. השלכה נוספת לכך יש בגמרא במסכת ערכין (כב ע"א) המביאה מחלוקת בין האמוראים, האם יש מצווה לפרוע חוב או שמדובר בחוב ממוני רגיל:

נפקא מינה בין השיטות תהיה במקרה בו אדם בעל חובות נפטר, והשאיר כסף לילדיו הקטנים. אם פריעת בעל חוב מצווה, אז קטנים שפטורים מהמצוות פטורים מלפרוע את חוב אביהם בכסף שקיבלו ממנו. לעומת זאת, אם פריעת החוב היא דין ממוני רגיל, אז גם ילדים קטנים יהיו חייבים לפרוע את חוב אביהם, כמו כל בעל חוב.

למסקנה רב פפא פוסק שפריעת בעל חוב מצווה. משום כך, במענה לשאלת רב הונא (כתובות שם) מה הדין במקום שבו בעל החוב אומר שהוא לא רוצה לקיים את מצוות פריעת החוב, השיב רב פפא, שבמקרה כזה כופים אותו לפרוע את החוב, וכמו כל מצוות עשה שאם ואדם לא רוצה לקיימם כופים אותו עד שתצא נפשו (ואין הכוונה שממש הורגים אותו).

לא תעשה ועשה

נחלקו הפוסקים, האם כופים רק על מצוות עשה, או גם על מצוות לא תעשה:

א. החוות יאיר (ס' קסו) סבר, שלמרות שכפי שראינו בעבר (תזריע שנה א') מצוות לא תעשה חמורות ממצוות עשה, רק על מצוות עשה כופים. כך משמע מלשון הגמרא (כתובות שם) הכותבת שבמקרה בו אדם עבר על מצוות לא תעשה, הוא לוקה שלושים ותשע מלקות, ואם הוא מתכוון לבטל מצוות עשה כופים אותו עד שיאמר 'רוצה אני'.

מה הסברא לחלק בין עשה ללא תעשה? מנמק החוות יאיר, שכאשר אדם חייב במצוות עשה כמו לולב, כאשר מגיע חג הסוכות והוא לא נוטל לולב, כל רגע ורבע הוא מחוייב במצווה ולכן אפשר לכפות אותו. במצוות לא תעשה לעומת זאת, כל עוד האדם לא חטא בפועל, לא נעשה שום איסור וגם אפשר שהחוטא יחזור בו, לכן לא כופים על לא תעשה לפני החטא. ובלשונו:

"וכי תימא היא גופה קשיא, וכי חמיר עשה מלא תעשה? לא קשיא, דגבי לא תעשה אם אכתי (= עדיין) לא עבר, אפילו מבקש לעשותו הוי חסר מעשה, ודלמא יחזר בו רק יתרו בו, ואם יעבור יקבל עונשו ומה נעשה לו עוד, דמה דהוי הוי. מה אין כן במצוות עשה, בישיבתו בטל עובר ומכין אותו כדי שיקיימו לענות גופו כדי לקיים נשמתו."

ב. ההפלאה (כתובות מט ע"ב) והמנחת חינוך (מצוה ח) טענו, שלא רק על מצוות עשה כופים, אלא גם על מצוות לא תעשה. בטעם הדבר נימקו, שמכיוון שמצוות לא תעשה חמורות ממצוות עשה, לא ייתכן שבמקרה בו אדם יבוא לבטל מצוות עשה יכפו אותו לקיים את המצווה, אך אם הוא בא לעבור איסור לא יכפו אותו.

כיצד יתמודדו עם דברי הגמרא בכתובת שכותבת, שכופים רק על מצוות עשה? הם טענו, שכאשר הגמרא מתייחסת שלא צריך לכפות על מצוות לא תעשה, היא מדברת לאחר שהאדם כבר חטא, שאז מטבע הדברים אין עניין לכפות אותו שכן העבירה כבר נעשתה, אבל לפני שאדם חטא והוא עושה הכנות לחטא - יש לכפות גם אותו.

כאשר הגמרא דנה בכפייה על מצוות, היא נותנת דוגמאות של מצוות מדאורייתא כמו סוכה ולולב. נחלקו הראשונים, האם גם במקרה בו אדם לא מקיים מצווה מדרבנן כופים על המצוות:

א. **רש"י** (כתובות צא ע"ב ד"ה מצווה) **ור"טב"א** (שם) נקטו, שעל מצוות מדרבנן לא כופים, והביאו ראייה לדבריהם מדברי גמרא נוספת במסכת כתובות (צא ע"ב). הגמרא כותבת, שמצווה על היתומים לפרוע את חוב אביהם משום כבודו, דהיינו כדי שאביהם לא יתבזה בכך שנפטר והשאיר אחריו חובות.

מקשה רש"י (על פי ביאור הריטב"א), מדוע כותבת הגמרא בלשון 'מצווה לפרוע', לשון שממנו משמע שפריעת החוב של אביהם תלויה בטוב ליבם?! הרי יש עליהם חובה מדרבנן לפרוע, שכן כופים על המצוות! אלא שהלשון 'מצווה' בא ללמד, שמכיוון שהחובה לפרוע את החוב היא רק מדרבנן, לא כופים אותם לפרוע את חוב אביהם, ובלשון הריטב"א:

"כתב רש"י, מצווה על היתומים לפרוע חובת אביהם מפני כבודו, ואין לבית דין לכופם על כך, דלאו מצוות עשה מפורשת היא כסוכה ולולב, אלא מצווה מדרבנן בלבד¹. וכן מוכח מהא דאמר להו מצווה קא עבדיתו (= אתם עושים) ואילו היו כופין על מצווה זו, היכי (= מדוע) אמר להו מצווה עבדיתו (= אתם עושים) ולא אמר עיילי בגוביינא (= באים לגבות את החוב)."

ב. **התוספות ר"ד** (כתובות שם) **ורבינו חננאל** (כתובות פו ע"א) חלקו על דברי רש"י וכתבו, שגם על מצוות דרבנן כופים. הם הקשו עליו מדברי הגמרא במסכת גיטין (יד ע"ב) הכותבת, שלמרות שבדרך כלל בשביל להוריש נכסים צריך לכתוב צוואה מסודרת, כאשר שכיב מרע (אדם שעומד למות) מצווה להוריש את נכסיו, דבריו קיימים גם בלי לכתוב צוואה (ועיין בדף לפרשת משפטים שנה ה').

לכאורה לפי פירוש רש"י, במקרה בו היתומים לא רוצים לקיים את צוואת אביהם לא אמורים לכפות עליהם לקיים אותה, שהרי החובה לקיים את דברי אביהם היא רק מדרבנן. אבל אין זה כך, שהרי הגמרא (גיטין מ ע"א) כותבת בפירוש שכופים את היתומים לקיים את צוואת אביהם - מוכח שגם במצוות דרבנן כופים לקיים את המצוות.

מי המכה

למי מותר לכפות אדם לקיים מצווה? נחלקו בשאלה זו האחרונים:

א. **קצות החושן** (חו"מ ג טען, שרק לבית דין יש סמכות לכפות על המצוות, וראייה לדבריו הביא **מהתוספות** (סנהדרין ב ע"ב ד"ה ליבעי). התוספות הקשו על סתירה, בין הגמרא בסנהדרין לגמרא בגיטין. בעוד שכאשר הגמרא בסנהדרין דנה מהיכן למדים שרק בית דין של מומחים יכולים לשפוט היא מביאה ראייה מהמילה בפסוק 'אלהים', בגמרא בגיטין למדים דין זה מהמילה 'לפניהם'.

התוספות תירצו, שיש לחלק בין עשיית דין לכפייה על המצוות. כאשר הגמרא בסנהדרין לומדת שצריך מומחים מהמילה 'אלהים', היא דנה לעניין עשיית דין. הגמרא בגיטין לעומת זאת דנה בשאלה שונה, מי מוסמך לכפות לקיים את הדין, ולכן צריך בשביל זה פסוק מיוחד. מכל מקום מוכח מדברי התוספות, שרק בית דין יכולים לכפות על המצוות (ועיין ברש"י חולין קי ע"ב ד"ה כפתוהו). ובלשונו:

"ומבאר מדבריהם דנהי דהדין יכול להיות על פי יחיד הדיוט, אבל לכופ ודאי בעינן מומחים משום דאשר תשים לפניהם אלו כלי הדיינים קאי על שבעים זקנים, ולהכי שם בעובדא דיתבי רב יוסף וקא מעשי אגיטא באלו שכופים אותו להוציא, ואשכחיה אביי ואמר לו הא תניא לפניהם ולא לפני הדיוטות."

ב. **הנתיבות** (שם) חלק על דברי קצות החושן, והביא לראייה לשיטתו מדברי הגמרא במסכת בבא קמא (כח ע"א). כאשר יהודי נמכר לעבד עברי, יכול אדונו לתת לו שפחה כנענית שבאמצעותה ייוולדו לו עבדים נוספים. כאשר העבד משתחרר, הוא לא משתחרר עם השפחה וממשיך לחיות איתה (שהרי היא גויה), אלא היא נשארת בבית האדון.

במקרה בו העבד לאחר השחרור מתעקש להישאר עם השפחה הכנענית, כותבת הגמרא בבבא קמא, שמותר לאדונו אפילו להכותו כדי להפריש אותו מאיסור. מוכח מדברי הגמרא, שמותר אפילו לאדם פשוט להכות ולהכריח אדם לקיים מצוות, שהרי האדון הוא אדם פשוט ואינו בית דין, ולמרות זאת מותר לו להכות את העבד כדי להפרישו מאיסור (ועיין הערה²).

יישוב הקושיות

כיצד יישב הקצות את ראיית הנתיבות? במשובב נתיבות יישב, שהגמרא בכתובות כותבת שמותר לכפות על מצוות עשה, והנתיבות מביא ראייה לדבריו מאדם שמפריש ממצוות לא תעשה. באמת באיסורים, כל אדם חייב להפריש את חברו שבא לחטוא, אבל אי אפשר ללמוד ממקרה זה שאדם יכול להכריח את חברו לקיים מצוות עשה.

כיצד הנתיבות ידחה את דבריו? אפשר שהנתיבות סבר כהפלאה שראינו לעיל, שכופים לקיים גם על לא תעשה, לכן הביא ראייה ממקרה בו כופים אדם שלא לעבור איסור. הקצות לעומת זאת סבר כחוות יאיר, שאין מקום להשוואה בין עשה ללא תעשה, ולכן באיסורים כל אחד יכול לכפות, אבל במצוות עשה רק בית דין.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה שיעוד אנשים יקראו³...

¹ מדבריו משמע, שרק על מצווה שמפורשת בכתובים יכפו, אבל על מצוות מדאורייתא שנלמדו מהלכה למשה מסיני או מ"ג מידות, לא יכפו.
² השאלה המתעוררת בעקבות דברי הנתיבות, שאם אכן הכפייה אינה מוטלת רק על בית דין יהיה תוהו ובוהו, כל אדם יכול להרביץ לחברו שלא מקיים מצוות או מתכוון לחטוא, וכל אחד יכה את חברו עד שכמעט תצא נפשו. בעקבות כך כתב **הים של שלמה** (בבא קמא ג, ט), שלא לכל אחד יש את הסמכות להכות, אלא רק לאדם ירא שמים חשוב ומופלג.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com